

Anmeldelser

Danmarks historie. Red. af *Aksel E. Christensen, H. P. Clausen, Svend Ellehøj og S. Mørch*, bind I: Tiden indtil 1340. Af *Inge Skovgaard-Petersen, Aksel E. Christensen og Helge Paludan*. Kbh., Gyldendal 1977. 579 s.; 215 kr. indb.

Til julen 1977 forelå første bind af den længe, med spænding afventede nye Danmarkshistorie. Værket er planlagt til at omfatte fem bind og redigeres af et team på fire forskere fra de tre gamle universiteter. Det er den første Danmarkshistorie, der udover at give en oversigt over landets historie redegør for den forskning, som ligger til grund for skildringen. I fremstillingens inddeling følger man den af E. Arup og N. Skyum-Nielsen gennemprøvede, små kapitler (her kaldet paragraffer) på ganske få sider, som er samlede i større afsnit; både kapitler og afsnit med selvstændige overskrifter. Hvert hovedafsnit følges af en kommenteret, ræsonnerende litteraturoversigt, det bliver til henholdsvis 7, 9 og 8 sådanne for bindets tre forfattere. De enkelte litteraturoversigter er atter disponeret efter emner, til dels følgende kapitelinddelingen. Systemet betyder, at adskillige publikationer – tilfældigt valgt f. eks. Aksel E. Christensens Kongemagt og Aristokrati – anføres flere gange og kommenteres i forskellige sammenhænge. Også i selve fremstillingen er forskningsdebatten i en hel del tilfælde inddraget, men ikke i et så stort omfang, at det belaster læseligheden. Endvidere skal det fremhæves, at fremstillingsformen i vid udstrækning har diskuterende og analyserende karakter og dermed er lagt så tæt på den historiske afhandlings form – uden dennes store apparat af dokumenterende noter – som det er muligt med bibeholdelse af en læseværdig fremstilling, altså at fremstillingen er problematiserende, hvor de hidtidige Danmarkshistorier groft taget var fortællende og autoritative. Den lykkelige nyvinding, som dette værk repræsenterer, skyldes først og fremmest, at der i dag er så mange, der på embedes eller studiums vegne beskæftiger sig med historie, at der er et publikum for denne art fremstilling, men også en ændret holdning til autoritative fremstillinger. At værket viser vej til videregående studium også for andre end faghistorikere er givet. Om det også vil blive brugt til orientering eller punktstudium i noget bredere kredse, er svært at sige; men det fortjener det, og der er i hvert fald intet i den sproglige form som forhindrer det, den er aldeles fri for overflødig videnskabelig jargon, alle førstebindets tre forfattere skriver let forståeligt og spændende om deres emner. Lad mig her fremhæve Inge Skovgaard-Petersens afsnit om landbruget i oldtiden, som giver mening og sammenhæng i et helt basalt emne på grundlag af spredte arkæologiske data, som hidtil har sagt de færreste ret meget.

Den nye Danmarkshistories nærmeste forbillede må formodes at være Sten Carlssons og Jerker Roséns *Svensk Historia* (1. udg. 1962). Denne, som direkte angives skrevet for universitetsstuderende, er dog kun i to bind. I øvrigt er der ikke stor forskel på de to værker, begge vil give en oversigt og fremlægge problemer. Det vil være rimeligt at sammen-

ligne dem som praktiske arbejdsredskaber; her bemærkes, at Danmarkshistorien er udstyret med en afsluttende bogliste (ved Søren Mørch, den ene af redaktørerne, og Inger Busk) givende de fulde bibliografiske oplysninger om den litteratur, der er nævnt i litteraturlisterne, og med en ræsonnerende oversigt over middelalderlige kilder og kildepublikationer ved Aksel E. Christensen, en anden af redaktørerne. Til gengæld mangler der en så selvfølgelig ting som et register. Redaktionen lover, at et sådant vil fremkomme i 5. bind. Det er en overordentlig dårlig idé. Jeg kan garantere, at mange studerende ikke agter eller har råd til at købe alle fem bind, endsige tid til at afvente fremkomsten af sidste bind. Redaktionen kan ikke have gjort sig klart, hvor vigtigt et arbejdsredskab et register er, hvortil kan føjes, at et sagregister omfattende hele Danmarkshistorien er langt vanskeligere at udarbejde og benytte end et, der blot dækker en mindre del af det kronologiske forløb.

Et andet hjælperedskab, kortene, bliver forhåbentlig forbedret i de følgende bind. Værre kan de ikke blive. Karakteristikken gælder ikke de udmærkede kort, som er produceret fra videnskabelige afhandlinger, kortet over Himmerlands oldtidsbebyggelse og kortet over Danmarks bebyggelse (kirker) i Valdemarstiden, men de til bogen tegnede fire kort. At der ikke i vore dage er penge til at gøre kort så kønne som tidligere, får man vel affinde sig med, men det er beklageligt, at man tildeler kortene en for begrænset funktion. Oldtidskortet over Danmark, det tilsvarende middelalderkort samt kortet over Østersøområdet i middelalderen tjener hovedsagelig til for læseren at placere lokaliteter nævnt i teksten. Dette er måske forståeligt og sobert for oldtiden (?). For middelalderen kan man imidlertid ved hjælp af kort angive oplysninger, som den almindelige fremstilling dårligt kan give. Det skal indrømmes, der er gjort forsøg herpå, således er på middelalderkortet over Danmark alle købstæder markeret, herunder Stigsborg (nær Holbæk), som aldrig blev til noget, men som er anført i Kong Valdemars Jordebog. Endvidere er vist nok alle klostre excl. tiggerordnernes angivet, herunder atter fejlanlæggene som f. eks. Asserbo i Nordsjælland. Af borganlæg er markeret et udvalgt antal, uvist efter hvilket princip, mens bispesæderne ikke er markeret, endsige stiftsgrænserne. Kortets meget begrænsede funktion i fremstillingen illustreres af de ejendommelige grænsemærker. Det er lykkedes at indtegne den skånsk-svenske grænse, sydpå er imidlertid blot anført den nuværende grænse. Den daværende dansk-tyske grænse kan ganske vist findes (sådan ca.) i form af en vandløbssignatur, der angiver Kaiser Wilhelmskanalen! Der kan rettes flere indvendinger. Det ville have været en oplysning for læseren, atter udover hvad den verbale fremstilling giver, hvis man havde søgt at give Danmarks daværende kystomrids. Det har både Steenstrup i *Danmarks Riges Historie* og N. Skyum-Nielsen i *Kvinde og Slave* gjort. I øvrigt er der fejl på middelalderkortet; Tommarp kloster er glemt, Tårnborg er upræcist placeret, og Dragsholm anbragt helt forkert. På kortet over Østersøområdet kan det undre, at det oplyses, hvor Jylland, Sjælland m.v. ligger, mens hertugdømmet Slesvig hverken er anført med navn eller grænser.

Det sidste nye kort gælder handelsveje og markedspladser i vikingetiden. Dette kort er af en anden type, idet det med indtegningen af handelsvejene skal oplyse noget, som netop et kort egner sig til. Til gengæld er titlen på det meget uheldig, kortet aftegner ikke handelsveje, men som underteksten til kortet angiver ruter efter de i teksten nævnte skriftlige kilder, dvs. steder hvor vikingerne ved forskellige lejligheder har været, som f. eks. da de en enkelt gang sejlede gennem Gibraltarstrædet til Luna i Italien. Alt i alt manipulerer kortet med læseren, idet det giver indtryk af en overvældende virksomhed fra vikingerne side, som ikke har dækning i virkeligheden. For at sammenfatte: Hvorfor skal kortene være så upræcise og lidet oplysende i et videnskabeligt værk, hvor et hovedformål dog ellers må være oplysning og præcision?

Så vidt om udenværkerne. Redaktionen peger i forordet på, at opdelingen mellem flere forfattere sikrer, at hver forfatter er specialist inden for det område han behandler, og at prisen herfor er en vis uensartethed i indhold og fremstilling. »En vis uensartethed« må betegnes som en kraftig underdrivelse for nærværende bind, men jeg vil til gengæld tro, at de meget store forskelle mellem de tre forfattere vil virke inspirerende og forfriskende på benytteren af bogen.

Umiddelbart mest spændende forekommer *Inge Skovgaard-Petersens* afsnit om *Oldtid og Vikingetid* (s. 16–209). Vikingetiden har altid virket dragende på mange, og manglen på kildemateriale åbner vejen for dristige hypoteser som den berømte Pirennetese eller den i Norden foretrukne variant, Bolintesen. Inge Skovgaard-Petersen skuffer ikke forventningerne.

Fremstillingen indledes med et afsnit om »Sagnhistorien«, som nødvendigvis først og fremmest fortæller os, hvad denne ikke kan bruges til. Jeg har svært ved at se, hvilket formål det tjener at give en så omfattende fremstilling (22 sider) og placere den først. Næste afsnit er et storartet forsøg på at skabe orden og linie fra agerbrugets indførelse i køkkenmøddingetid til bondesamfundet i sen jernalder. Fremstillingen er inspireret af Arups i hans *Danmarks Historie* fra 1925; ligesom hos Arup er den kronologiske inddeling efter kilderne (sten, bronze, jern) forladt for at skrive historie, skrive samfundets udvikling. Det er klart, at forfatteren ikke er ekspert i dansk oldtid, hun er hverken arkæolog eller antropolog, det er vel forklaringen på, at landbrugets udvikling er det eneste forhold, der tages op, så længe de materielle jordfund er eneste kildemateriale. Men dette afsnit er, som tidligere nævnt, til gengæld særdeles spændende læsning. Vi følger udviklingen fra ældste faser halvagerbrug med en hovedvægt lagt på indsamling af løvfoder til kvæg og får, over dyssetidens skovrydning med henblik på etablering af større græsningsarealer og nomadiserende agerbrug, til de faste agerbrugssystemer (digevoldingsagrene) i slutningen af bronzealderen og jernalderens organiserede landsbybebyggelser med vinterfodring af kreaturerne, herunder plovøksne, ved høstning af løvenge og høsletenge. Meget sandsynligt vil et eller andet enkeltled i dette store vue over en 4–5000-årig udvikling snart blive ændret af ny forskning. Og de enkelte led er naturligvis ikke stærkere end den forskning, forfatteren bygger på, som når nedgangen i elmepollen i køkkenmøddingetid tolkes som en effekt af løvfoderindsamling; den helt ukyndige fristes til at foreslå elmesyge!

For det næste afsnit, om bebyggelsen i jernalder og vikingetid, står et langt større materiale, stednavnene, til disposition, således at historikeren nu ikke længere behøver at nøjes med at passe måske tilfældige fund logisk ind i en udviklingsteori. At den videre historiske tolkning af stednavnematerialet er et lige så voveligt foretagende som tolkningen af de arkæologiske fund, er der dog vist ikke tvivl om. Erland Porsmose Christensens og Torben Grøngaard Jeppesens arkæologiske undersøgelse af fynske landsbyer, som er publiceret efter nærværende bog, sætter spørgsmålstegn ved den bebyggelseskontinuitet fra jernalder til middelalder, som hidtil har været hævdet på grundlag af stednavneforskningen. Inge Skovgaard-Petersen inddeler i tre hovedfaser: 1. anlæg af stationære landsbyer, 2. indførelse af dyrkningsfællesskabet og den regulerede landsby, 3. den store ekspansion – fase 2 i tilslutning til Aksel E. Christensen i *Vikingetidens Danmark* om landsbyerne på -by og -tofte.

Tredje afsnit gælder Folk og Samfund i den sidste del af oldtiden og et stykke ind i vikingetiden. Spredte udenlandske oplysninger, parallelliseringer med udenlandske forhold og senere dansk og skandinavisk materiale tillader nu betragtninger over et stammesamfund og dets institutioner, omend man i dag er klar over, at vi véd mindre, end man troede man vidste, dengang man mere hæmningsløst parallelliserede med andre german-

ske lande og søgte at udskille relikstov i f. eks. det senere lovmateriale. Om det centrale problem, samfundets lagdeling, synes Inge Skovgaard-Petersen at mene, at nok var der vigtige sociale skel mellem frie mænd og trælle og vikingehøvdinge med deres følge, men at landsbyen som kulturform viser hen til et samfund af ligestillede. Jeg ved ikke, hvad landsbyen som kulturform er, men skal tilslutte mig en bemærkning af Poul Johs. Jørgensen i hans anmeldelse af Arups Danmarkshistorie om, at Danmark ikke under folkevandringstiden har haft andre vilkår end den øvrige germanske verden (s. 303), at stammekampe let må have kunnet medføre, at landsbyer er kommet i hænderne på høvdinge, der samtidigt har bosat sig i dem (s. 307).

Vikingetiden behandles i tre afsnit: Vikinger, Købmænd og Konger; Mission og Politik; Vikingekongedømmet. Det første afsnit fremtræder med samme pondus som afsnittet om landbruget for oldtidens vedkommende. Pirenne-Bolin-tesen er den ene hovedinspiration til fremstillingen med den stærke fremhævelse af fjernhandelens betydning og af Nordens rolle i samme. Den internationale handel med slaver, pelsværk, frankiske sværd og andre luksusvarer fremkaldte grundlæggelsen af markedspladser/handelspladser, wiker, hvor vandrekoebmændene kunne møde hinanden eller mere lokale folk. Nogle af handelspladserne udvikledes med tiden til byer med fast bosættelse med et lokalt opland. Den anden hovedtanke er forbindelsen mellem kongemagten og handelen/byerne; i den meget kraftige udformning, den har fået her, er den så vidt jeg ved Inge Skovgaard-Petersens egen. Hun fremhæver købmændenes behov for kongelig beskyttelse, at kongemagten havde styret på alle handelspladser, og at en mere omfattende bydannelse først kom i gang i slutningen af det 10. årh., da det kongelige voldsmonopol var sikret. Omvendt var handelen og byernes udvikling af meget stor betydning både fiskalt og konsumptionsmæssigt for den kongemagt, som (først) var udviklet i slutningen af oldtiden omkring et kulturfællesskab og baseret på et personligt følge.

Fjernhandelens helt afgørende betydning for første fase af den nordeuropæiske byudvikling er i dag alment accepteret, forbindelsen mellem kongemagt og fjernhandel/byer er ligeledes klar. Alligevel føler jeg mig ikke helt tryk ved Inge Skovgaard-Petersens fremstilling. Den er skruet op i for højt et toneleje, som når det hedder: »Det tredje hovedstadium i menneskehedens økologiske udvikling er bykulturen«, fulgt af en forkert forklaring som »en by tillader flere mennesker at skaffe sig til livets ophold end det er muligt når man udelukkende er henvist til den omgivende naturs ressourcer« (som om byboerne ikke også skulle have mad til livets ophold fra den omgivende natur) og en tvivlsom tese om, at større vanskeligheder ved at få ryddet plantevæksten i Nordeuropa end i Middelhavssegnene har forsinket byudviklingen det første sted (alle s. 114). Også i detaljer dramatiseres der, det forhold, at byerne ikke er udsprunget af bondebyggerne, bliver for Århus til, at byen var »adskilt fra bondebygdens samfund ved skove og sumpe« (s. 142). At Ruriks etablering ved Dnepr skulle have betydning for Karl d. Store, må være en lapsus (s. 132). Om vikingetidskortet er talt ovenfor.

De to andre afsnit om vikingetiden gælder den politiske udvikling i Danmark, kongens og missionens historie. Jeg skal pege på de sidste kapitler, som gælder møntvæsen, militærvæsen og kirke, områder, hvor forbindelsen med det mere udviklede England synes at have fået langtrækkende virkninger. Forfatteren går med Tage E. Christiansen ind for at opfatte trelleborgene som kongelige tvangsborge, de må hermed afspejle et militærsystem, som er ældre end søledingen og den til denne knyttede herredsinddeling; søledingens hæroprud baseret på en simpel territorial inddeling må nemlig forudsætte en sikker kongelig kontrol med landet. Tidspunktet for etableringen af søledingen bestemmes, som forfatteren tidligere har gjort det, til at være samtidig for hele Kattøgatsområdet og forudsætter hermed dansk beherskelse af svenske og norske områder, må altså være

gennemført under Svend Tveskæg eller Knud d. Store, formentlig under engelsk inspiration. Kedeligt for tesen er det, at Aksel E. Christensen i sit afsnit, således som Inge Skovgaard-Petersen selv påpeger, har en anden opfattelse af herredets udvikling, idet han, efter min mening med rette, regner med, at det ikke eksisterede i Skåne i 1085.

Særlig interessant, og ny, er opfattelsen af kirkeorganisationen. Hvem byggede sognekirkerne? Diskussionen har, for det 12. århundredes vedkommende, drejet sig om, i hvilken udstrækning henholdsvis sognebønder og stormænd var bygherrer. Forfatteren forlader denne problemstilling og søger ved en sammenligning med nærliggende lande, især Norge, at sandsynliggøre, at kirken i Danmark i det 11. årh. var en landskirke. I alle landene var der et udbredt egenkirkevæsen, alligevel var kirken et offentligt anliggende, en landskirke, hvis forhold behandledes på tinge. I Norge fandtes ved siden af egenkirkerne fylkeskirker, grundlagt af kongerne, men i drift og vedligeholdelse underlagt bønderne i fylket. For Danmark er der faktisk ingen kilder af betydning før det 12. årh., selv om allerede Oluf Nielsen i 1874 udkastede en hypotese om kongeligt anlagte herredskirker. Kilderne fra det 12. årh.s selvstændige kirke viser nødvendigvis lidet om kirkens ældre tid; set fra et kanonistisk synspunkt var egenkirke og landskirke lige vederstyggelige begreber. Der konkluderes: »Er det end kun fattige vidnesbyrd vi har at støtte os på, taler alle historiske paralleller for at den ældste danske kirke var en landskirke, ordnet efter engelske forbilleder«.

Når man med forfatteren vil sammenfatte samfunds- og kongemagtsudviklingen i vikingetiden, er billedet, trods fremstillingens mange kraftige pointeringer, alligevel noget flimrende. Som anført antages det, at både for menneskehedens, Danmarks og den danske kongemagts udvikling har etableringen af fjernhandel og byer haft enorm og afgørende betydning, men det skal noteres, at forfatteren i konklusionen (s. 207–09) fastslår, at den vigtigste økonomiske foreteelse i vikingetiden er den store landbrugsekspansion. Kongemagtens egentlige grundlag var kongens tro mænd, hans følge, dvs., hvis jeg har forstået ret, hans tilknytning til landets stormænd (jf. kap. 32 om magtstrukturen). En passant nævnes i konklusionen, at Jellingedynastiet havde jordejendomme – dette punkt turde være langt vigtigere, end forfatteren gør det til – men hovedtesen formuleres i øvrigt klart i kap. 32: »Vikingetidens fjernhandel skaffede den danske kongemagt økonomisk og geografisk magtudvidelse og i periodens slutfase indtraf sandsynligvis den afgørende begivenhed i den danske stats tilblivelse som oprettelsen af søledingen indebar«. Om den sociale udvikling, som unægtelig ikke har været noget hovedpunkt i fremstillingen, siges det i konklusionen, at der blev tale om større social differentiering og mobilitet. At vikingetogene havde den effekt, er formentlig alle enige om. Men når forholdet bl. a. opfattes på den måde, at den ved vikingetogene erhvervede kapital blev sat i en udvidelse af landbrugsarealet, skal det påpeges, at der her er tale om en Arupreminiscens, som er alt for præget af en moderne tids pengeøkonomi.

Det er en meget læseværdig fremstilling af Danmarks ældste historie, som Inge Skovgaard-Petersen har givet. Og uanset de indvendinger, man må have imod den voldsomme vægt, der er lagt på handel og byer ved skildringen af vikingetiden (en skævhed, som denne fremstilling ikke er ene om), imponerer fremstillingen netop ved sin sammenfatning af en omfattende og spredt problematik fra forskellige videnskaber.

Tiden 1042–1241 behandles af *Aksel E. Christensen* (s. 213–399). Fremstillingen afviger fra de to andre forfatters ved sin strengt kronologiske disponering. I en indledning argumenterer Aksel E. Christensen herfor ved at henvise til kildesituationen. Der er tale om en kildefattig periode, kilderne må tolkes og forstås i deres ophavssituation, før man vover at afæske dem svar til forklaring af en faktisk situation og at placere de enkelte

situationer i en eller anden art af logisk forløb. I den indledende litteraturgennemgang yder der skyldig reverens til Weibull-brødrenes Saxokritik.

Fremstillingen følger da begivenhedshistorien og kildematerialet tæt. Forfatteren konstaterer selv, at det betyder, at skildringen af samfundsstruktur og kulturudvikling har måttet træde noget tilbage. Der er søgt rådet bod herpå ved et afsnit om Kulturforbindelser omkring år 1100 på 5 sider og et afsnit betitlet Samfundsstruktur i det 12. århundrede på 28 sider, dvs. tils. 33 af 186 sider, samt ved lejlighedsvis små udblik i de enkelte paragraffer. Den strengt kronologiske, kildenære fremstilling er således udtryk for et princip, som forfatteren har fundet en absolut nødvendighed. Det antydes ved omtalen af Erik Arup og Hal Koch, at særlig den førstes undertiden noget vilkårlige tolkning af kilderne og hans evolutionisme har virket skræmmende.

Fremstillingens karakter kan demonstreres ved et par eksempler, først dens første kapitel, kaldet Magnus den Godes herredømme (2½ side). Jeg refererer: Ved Hardeknuds død blev Magnus konge i Danmark efter kamp (skjaldekvad). I et stort slag tilføjede han venderne et knusende nederlag (kvad, Adam af Bremen); hans udøvelse af kongemagt i Danmark bekræftes af møntudstedelse i alle egne af riget i fortsættelse af Knud den Store og Hardeknud. Vanskeligheder skabtes imidlertid af Svend Estridsen, han synes ganske vist at have fulgt Magnus i kampen mod venderne, men tiltog sig tidligt kongenavn, og Magnus måtte idelig udbyde den norske flåde (kvad). Uanset Magnus' sejr (kvad, Adam), som ofte tvang Svend til at flygte til Sverige (Adam), ses denne dog at have været i stand til at slå mønt i danske byer. Da Harald Hårderåde, Magnus' farbroder, vendte rig hjem fra Byzans, opnåede han del i Magnus' kongemagt (kvad), og de to konger rettede et angreb mod Svend som danske samkonger (dansk mønt). Kort efter døde Magnus.

Om kong Niels' regering handler 18 sider. Fremstillingen begynder med at referere de berettende kilders og Arups vurdering af kongen. Herefter: Niels fortsatte Erik Ejegods støtte til Knudskulten i Odense (kongebreve); et brev fra pave Paschalis vedrørende cølibatet viser, at kongen handlede på den danske kirkes vegne udadtil; Ælnoths fortale til hans skrift om Knud den Hellige demonstrerer en kongemagtsideologi, som naturligvis kan være mere engelsk end dansk, men som harmonerer med, at Niels i sin titel indførte formlen *dei gratia*; kongebrevene viser kongelige funktioner og rettigheder væsentlig større end i 1085-brevet, og at kongen havde fuld kommando over ledningen må være sandsynligt (trods Saxo og Arups fortolkning af denne); Vederloven (fra Knud VI's tid) giver et par konkrete oplysninger, som viser, at Niels' hird også omfattede kongelige ombudsmænd; bag freden under kong Niels truede to uløste problemer, tronfølgen og forholdet til ærkesædet Hamburg og kejseren, rivaliseringen mellem Magnus og Knud Lavard førte 7/1 1131 til Magnus' drab på Knud, mens det tyske spørgsmål blev aktuelt efter konkordatet i Worms 1122 mellem kejser og pave; forskerne har haft afvigende vurderinger af udviklingen i striden mellem de to tronprætendenter, men man må nøjes med at konstatere udfaldet; ærkebisp i hele perioden var Asser, som lod bygge den statelige katedral og gjorde Lund til et lærdomssæde, udbygningen af Nordens inddeling i territoriale bispedømmer var formentlig hans værk, i hvert fald vides, at alle fire islandske bispeindvielser på Assers tid foregik i Lund, samtidig fortsattes udbygningen af ærkesædets centrale organisation (Necrologium Lundense). – Herefter behandles borgerkrigen med stærk vægt på den samtidige konflikt med Tyskland og Assers politik.

Af det refererede skulle fremgå, hvor tæt Aksel E. Christensen følger kilderne. Samtidig ses det, at begrebet politisk historie skal tages i bred forstand. For kong Magnus' tid er der kun kildemateriale til at fastslå den simpleste hovedlinie i kongehistorien, men for Niels' tid inddrages alle for den politiske historie relevante oplysninger om konge- og

ærkebispemagt. Fremstillingsmåden kræver et nøje kendskab til kildematerialet, og Aksel E. Christensen har i løbet af sit omfattende forfatterskab været igennem det hele, en hel del af det direkte til nærværende fremstilling; det gælder materialet til Magnus' historie (fremstillingen er den første moderne kildekritiske, der er skrevet) og til ærkebisp Assers (nærmere publiceret i første nummer af *Scand. Journ. of Hist.* 1976). Vurderingen af Niels' kongemagt som en fortsættelse af de andre Svendssønners hviler givetvis også på en gennemarbejdning af materialet, men samme vurdering er allerede Helge Paludans i 1966 (og Skyum-Nielsens i 1971).

Der er således tale om en solid, grundig, velafbalanceret og sober fremstilling af periodens Danmarkshistorie. Lidt kedelig at læse sammenlignet med de to andre forfattere og måske hermed noget andet, end mange læsere kunne have ventet sig af forfatteren til *Kongemagt og Aristokrati* og *Birka uden Frisere*. Men Aksel E. Christensen har altså ønsket at levere en håndbog og overladt til læseren selv at gå videre. Når man accepterer dette valg og konstaterer de anførte kvaliteter, som der ikke er grund til at detaljere, er der ikke mange diskussionspunkter for anmelderen. Selvfølgelig kan han altid finde et punkt, hvor han er uenig med forfatteren – jeg skal nedenfor diskutere Roskildekroniken – men af mere principielle forhold er der blot to, som jeg mener kræver kommentering eller diskussion.

Det første gælder fremstillingsformen. Når nu sigtet mere er håndbog end syntese (formulering og udtryk er mine), skal det påpeges, at Aksel E. Christensen nok i højere grad end de to andre forfattere forudsætter forhåndsviden hos læseren – jeg skal ikke dokumentere denne min fornemmelse nærmere, blot bemærke, at han i modsætning til Paludan forudsætter, at læseren kan sin verdenshistorie til husbehov og har læst sin Arup. Videre skal det påpeges, at han nok enkelte gange tildeler egne fortolkninger, som han ikke tidligere har fremlagt, for megen plads og vægt. Det gælder f. eks. det dristige forslag om, at Erik Lams resignation skulle være politisk bestemt (s. 291). Omvendt, og vigtigere, man kan savne henvisning til forfattere, hvis skygger anes bag forfatterens diskuterende form, f. eks. ved drøftelsen af Saxos oplysning om, at bisp Eskil og Peder Bodilsen rejste oprør imod Erik Emune *sub titulo libertatis*; her mangler i hvert fald en henvisning til Hal Koch, evt. også til Skyum-Nielsen (s. 287 f.). De anførte indvendinger er dog af meget ringe vægt.

Det andet diskussionspunkt gælder den sparsomme behandling af økonomiske og sociale forhold. Det er svært at forstå, hvorfor afsnittene herom skal fylde så lidt. At forfatteren har ønsket en strengt kronologisk, kildenær fremstilling af den politiske historie, er ingen grund hertil. Hvis pladsmangel skal tjene som forklaring, må det siges, at der uden skade kunne skæres i den politiske historie (f. eks. s. 238 om Harald Hens valg, s. 280 ff. om ærkebisp Asser, s. 291 om Erik Lams resignation) og i kildefremlægningen (f. eks. s. 256 om Odenselitteraturens håndskriftoverlevering). Fremstillingen er meget bredt skrevet mange steder, se f. eks. skildringen af Lunds domkirkes indvielse 1145 (s. 290).

Resultatet af den knappe plads til den økonomisk-sociale historie er, at fremstillingen her bliver langt mere autoritativ. Det gælder f. eks. kapitlet om leding, skat og herremænd (s. 391 f. = 2 sider!). Der skæres ganske vist elegant og sikkert igennem en meget omfattende forskningsproblematik; men læserens mulighed for at vide, hvilke overvejelser der ligger bag, er små, og fremstillingen er så kortfattet, at den på et enkelt punkt bliver meningsforstyrrende (kværsæden, som omformes til ledingssskat), på et andet (herremænd/hird) uklar, se nedenfor.

Vender vi os herefter til afsnittet om samfundsstruktur i det 12. årh., rummer det 3 kapitler om bebyggelse, landsbyer og socialstruktur; 6 vedrørende kirkens organisation, klostrene og sognekirkernes bygherrer; 3 om købstæder og gildevæsen.

Kapitlerne om agrarsamfundet er alt for korte. Forfatteren konstaterer bebyggelsesvæksten, således som den afspejles i stednavnene, men der bliver ikke plads til at diskutere, hvad en torp er, til at påpege forskellen mellem torper, som er anlagt på moderbyens mark, og selvstændige torper. Kapitlet om landsbyen giver en traditionel skildring af landsbyfællesskabet, og det vil sige – eftersom landskabslovenes regler ikke er nemme at forstå – i lys af de langt senere landsbyvedtægter. Poul Meyer har imidlertid problematiseret den gængse opfattelse og vist, at landsbyfællesskabet var mindre omfattende, mindre rigoristisk end sidenhen. I kapitlet om landsbybebyggelsens sociale struktur fremhæves storgodsets udbredelse især på Sjælland og de sociale forskelle i landsbyerne mellem bryder og gårdsæder, og der konkluderes med rette, at landsbyfællesskabet i storgodslandsbyerne nok var af særegen art, med andre ord, her sættes et spørgsmålstegn ved den ellers så glatte skildring af landsbyfællesskabet. Mere generelt om den sociale struktur – dette helt centrale og kontroversielle spørgsmål, som Aksel E. Christensen selv viede så megen opmærksomhed i *Kongemagt og Aristokrati*, og som Skyum-Nielsen har sat fokus på i *Kvinde og Slave* – er der i øvrigt blot 10–16 linier. Det er her forfatterens opfattelse, at kærnen i landbefolkningen nok bestod af bylagets jævne landsbybønder, hvad enten selvejere eller fæstere, men over dem fandtes en stærk overklasse og under dem talstærke lag af ejendomsløse, der udnyttedes af jordens ejere og brugere, små som store. Det er en meget velovervejede formulering, og jeg kan fuldt ud tilslutte mig vurderingen om, at de jævne landsbybønder nok udgjorde kærnen. Imidlertid forekommer hele denne problematik så vigtig, at man unægtelig kunne have forventet en diskussion og en detaljering. Som eksempel på, hvor kortfattet fremstillingen er, skal specielt anføres forfatterens eneste bemærkning (så vidt det kan ses uden sagregister) om slaveriet. Der skrives ved omtalen af gårdsæderne: »Disse var muligvis i stort tal frigivne trælle eller deres efterkommere! – Behandlingen af kirken er noget mere omfattende.

Jeg skal herefter pille et enkelt problem ud, som får en meget stedmoderlig behandling, det klassiske spørgsmål om herremandsstandens dannelse. Den etablerede opfattelse (Sture Bolin 1934 suppleret med Aksel E. Christensen 1945) kan fremstilles således: hirden var oprindelig en kongelig livgarde med en noget blandet rekruttering af udlændinge, stormandssønner og andre. Allerede tidligt og i hvert fald o. 1100 var også jordejende aristokrater tilknyttet, og hirdmedlemmer brugtes som kongelige ombudsmænd og i kongens civile hofstat. Med ledingshærens forældelse optoges i hirden i slutningen af det 12. årh. og vel især i Valdemar Sejrs tid mange (stor)bønder, Jyske Lovs herremænd. Disse trådte før krigsledingens overgang til skatteleding i praksis uden for ledingsorganisationen, fordi de ydede kvalificeret krigstjeneste, omend de i princippet bevarede en tilknytning til ledingen.

Denne opfattelse af det danske aristokratis omformning og af dets tilknytningsforhold til kongemagten kunne man have forventet debatteret i afsnittet om samfundsstrukturen i det 12. årh., men forfatteren nøjes med tre linier (ved omtalen af samfundets klassedeling, s. 306): »En stærk overklasse af jordejere, hvor gamle høvdingeslægter med tilvækst fra betroede konge- og kirketjenere og deres efterslægt samt andre opkomlinge snart skulle forenes i herremændenes privilegerede klasse«.

Der kan naturligvis rundt omkring i den kronologiske fremstilling findes materiale til problematikken, som når forfatteren ved behandlingen af det skånske oprør 1180–82 vurderer, at Saxo ved brugen af ordet almue mener det skånske folk, stormændene indbefattet (s. 356). Men en lidt mere indgående behandling findes kun tre steder, alle knyttet direkte til kildematerialet. Det drejer sig om oplysningerne i Vederloven for kong Niels' tid, hvor forfatteren refererer historien om Christian Svendsens enorme bøde for manddrab – men overlader det til læseren at finde ud af, at den kan bruges som et ho-

vedargument for stormændenes medlemskab af hirden – og hvor han med udgangspunkt i historien om Agge Thver og Vide Staller viser, at hirdmedlemmer brugtes som kongelige ombudsmænd (s. 274). Endvidere behandles Vederloven selv; det vurderes, at dens nedskrift på Knud VI's tid snarest var forårsaget af, at en ny talstærk gruppe af mænd, som aflagde mandsed til kongen, blev lagt under Vederlovens strenge disciplin (s. 358 ff.). Endelig anføres det i det tidligere nævnte afsnit om »Leding, skat og herremænd«, at ordet herremænd først nævnes i Jyske Lov, omend realiteten er ældre, herremandsstanden voksede mere og mere sammen med hirden, »men modsat hirdmanden kunne herremanden, trods troskabseden, frigøre sig for sin tjenestepligt mod at betale kongen« ledingsafløsning af hver gård, han besad (s. 392).

Yderligere oplysninger må findes i litteraturoversigterne. Til afsnittet om kong Niels' tid anføres Arups, Bolins og Aksel E. Christensens værker til forståelse af hirdens funktion i den kongelige administration, hirdens aristokratiske karakter og bondehøvdingenes optagelse i den (s. 285 f.); dette litteraturafsnit tjener, foruden naturligvis til at præsentere den relevante litteratur, til at tolke historien om Christian Svendsen. I litteraturoversigten til samfundsstrukturen gives de samme oplysninger samt en kort præsentation af Kinch-Erslev diskussionen om herremandsstandens oprindelse (s. 323 f.); dette litteraturafsnit har ingen parallel i teksten.

Hvad der her er fremdraget vedrørende herremandsstanden viser efter min mening, at Aksel E. Christensens behandling af dette emne foruden at være alt for kort er blevet for bundet til hans kronologiske, kildenære fremstilling, således at vigtige oplysninger kun findes, antydningssvis, i litteraturoversigterne. Som tidligere nævnt medfører kortfattedheden og den deraf følgende autoritative fremstillingsform også vanskeligheder. Når det s. 392 om herremændene siges, at de i modsætning til hirdmændene kunne frigøre sig for deres tjenestepligt mod at betale kongen ledingsafløsning (Jyske Lov III 7), glemmer forfatteren at oplyse, at denne frigørelse ifølge Sture Bolin kun gælder herremændenes pligter inden for ledingen, men ikke ændrer deres herremandsstatus, fordi de havde aflagt troskabsed som hirdmænd og derfor i alle tilfælde var forpligtet over for kongen (eller bisperne). Om Aksel E. Christensen mener, at Bolin tager fejl, kan ikke ses.

Man kan altså af flere grunde ærgre sig over, at Aksel E. Christensen har valgt at give en så kortfattet fremstilling af samfundsforholdene, dels fordi ingen formentlig kunne have givet en bredere og mere analyserende fremstilling bedre end han, hvis han havde villet, dels fordi som påvist ovenfor kortfattedheden direkte medfører mangler ved fremstillingen.

Den centrale fremstilling, dvs. behandlingen af den politiske historie, er, som allerede konstateret, så klar og kompetent, at en anmelder kun kan have lidet at tilføje. Fejl er der givetvis kun få af. Jeg skal blot pege på, at kongen ikke ifølge Jyske Lovs fortale kan ændre loven, hvis den strider mod kanonisk ret (s. 396), men kun hvis den er imod Guds lov (N. Skyum-Nielsen, *Kirkekampen*, s. 22 f.). Endvidere skal nævnes, at Esrom kloster ikke oprindeligt har været benediktinerkloster (s. 115), en oplysning som kan findes i N. Skyum-Nielsens *Kvinde og Slave* (s. 120), et værk som forfatteren henviser for lidt til. Endelig, at Arup (næsten) ikke bruger Knud den Helliges gavebrev til Lunde-kirken, hvilket turde være et af de stærkeste vidnesbyrd om hans vilkårlige kildebrug (s. 262). I øvrigt gælder, at man selvfølgelig altid kan finde et eller andet punkt, hvor man er uenig med en forfatter i vægtning eller vurdering af en faktor eller i hans argumentation. Således finder jeg, at Aksel E. Christensens rehabilitering af ærkebisp Asser over for Hal Kochs mindre pæne behandling af ham fylder for meget, når han i stedet kunne have henvist til den afhandling, han tidligere har skrevet om Asser.

Et punkt, hvor jeg til dels er uenig med forfatteren, er i vurderingen af Roskildekroniken. Med den rolle, som denne kilde har spillet for periodens forskere, må det være tilladeligt at tage den op til nærmere diskussion. Efter Curt Weibulls detronisering af Saxo og helgenlitteraturen blev Roskildekroniken for Lauritz Weibull og især Erik Arup en helt central kilde. For Arup blev kronikens opfattelse af gode og onde konger – også sammenholdt med de andre berettende kilders modsatte vurderinger – et vidnesbyrd om en partideling i landet: kronikens uretfærdige konger arbejdede på urimelig vis for at styrke kongemagten, mens de mere sympatiske konger søgte en rimelig forståelse med det gamle bondesamfund. Hal Koch fulgte endnu i 1963 betingelsesløst Arup, mens Paludan i 1967 og Skyum-Nielsen i 1971 opgiver dette partiskel, især ved deres fremhævelse af Niels' kongemagt både i ideologi og praksis. Samtidig lægger de begge langt større vægt på udnyttelsen af diplomerne og de udenlandske kilder. Aksel E. Christensen ligger på linie med de to sidsnævnte historikere, men giver i modsætning til disse en vurdering af Roskildekroniken som kilde, en vurdering hvis konklusion er, at det ikke er muligt at bruge den til politisk historie.

Imod Lauritz Weibulls skarpsindige og subtile bevisførelse for ærkebisp Eskil som kronikens forfatter eller inspirator anfører Aksel E. Christensen et par argumenter, der for så vidt er rigtige. Herefter hedder det: »Roskildekroniken skal snarere opfattes som udtryk for en pessimistisk forfatters eskatologiske undergangstanke: Efter at kongehusets to håb, Knud og Magnus, var blevet ofre for djævelens indgreb og pinsekampens straffende gengældelse, fulgte Erik Emune som en ondskabens rex tyrannus, hvem Herrens straf ramte gennem Plovs lanse, hvorefter kom den uværdige Erik Lam, der fuldbyrdede faldet som en tilintetgørelse af regnum og sacerdotium, mens Roskilde bispestol vanheligedes ved usurpation« (s. 297).

Det er muligt, at det er en i hovedsagen rigtig karakteristik af kroniken, Aksel E. Christensen her giver, selv om det er forkert at betegne Knud som kongehusets håb – det står der intet om i kroniken – og selv om teksten ikke viser nogen forbindelse mellem Magnus' drab på Knud på djævelens tilskyndelse og hans død i pinsekampen. Men de af forfatteren anførte karaktertræk ved kroniken forhindrer ikke, at den kan bruges til politisk historie, og forhindrer i hvert fald ikke kronikeforfatteren i at være stærkt politisk engageret. Han holder med Magnus og hader Erik Emune, og de øvrige personer bedømmes i vid udstrækning i overensstemmelse med denne holdning, det gælder Asser og Niels; især kan det bemærkes, hvor diskret Niels' hærgning af Roskilde omtales. Jeg mener også, at forfatterens behandling af Harald Kesje og Knud Lavard kun kan forstås i lys af holdningen til hans hovedpersoner.

Foruden sit engagement i borgerkrigen har Roskildeforfatteren et engagement mere, Roskildekirken. Hans behandling af Svendsønnernes tid er komponeret omkring konger og Roskildebisper til dels parallelt opstillet og i høj grad vurderet ud fra deres betydning for Roskildekirken. Således karakteriseres bisp Arnold som enfoldig (*natura simplex*) og mere forsømmelig end en omsorgsfuld præst burde være og kong Niels tilsvarende *virum mansuetum et simplicem, minime rectore*, fordi de ikke formåede at hindre de sjællandske bønders overgreb på stiftets præster. Omvendt karakteriseres Magnus som forstandig og en elsker af fasthed (*sapiens et constancie amator*) og hans kapellan, senere Roskildebisp Peder som oplyst og boglærd samt den mest veltalende og karakterfaste blandt de daværende bisper (*eloquentissimus et constantissimus*), fordi bisp Peder befriede præsterne for den situation, som Arnolds og Niels' manglende styreevner havde bragt dem i. – At forfatteren er Roskildekannik, fremgår af de afbalancerende bemærkninger, han føjer til karakteristikken af de to bisper, Arnold roses for at have bygget en stenmur omkring klostret i Roskilde, Peder lastes for kun at have prydet sine egne gårde.

Krønikens noget skematiske og ret stramt komponerede karakter træder frem, hvis man herefter inddrager forrige generation. Harald Hen betegnes som *vir optimus, rex justissimus*, og skildringen af bisp Svend (Normand) er helt euforisk sluttende med »hans sjæl gav sig sejrrig Kristus i vold, og hans legeme jordedes dér på øen af hans grædende disciple«. Det er de gode gamle dage, hvor idealerne kunne realiseres. Men det forekommer mig stadig værd at pege på, at Lunde Gavebog, hvis affinitet til Roskildekrøniken Lauritz Weibull har fremhævet så stærkt, om Magnus siger, at han gav sin sjæl (tilbage) til Gud sin skaber. Udtrykket bruges så vidt jeg ved ellers ikke i gavebogen, og det udtrykker en politisk holdning ved Lundesædet i 1145, som ligger meget tæt på Roskildekrønikens vurdering af Magnus.

Af det her sagte skulle fremgå Roskildekrønikens politiske hovedtendenser. Jeg kan i og for sig være enig med Aksel E. Christensen om, at den ikke er særlig anvendelig til at forstå den politiske historie. Når man kun har en enkelt stærkt partifarvet fremstilling, meget muligt skrevet af en mand, som kan have været dårligt informeret og ikke have forstået ret meget af, hvad der foregik – alle journalister er jo ikke lige gode – er det begrænset, hvad man kan få at vide. Men herved adskiller Roskildekrøniken sig vel ikke fra andre berettende kilder? Forholdet er da også det, at Aksel E. Christensen faktisk bruger krøniken til den politiske historie. Ved skildringen af Erik Ejegod kontrasteres Markus Skeggjasons hyldestkvad til kongen og Roskildekrønikens vurdering som »åbenbart repræsenterer en anden politisk holdning« (s. 261), og ved vurderingen af Knud Lavard hedder det, at Paludans opfattelse »strander på Roskildekrønikens vurdering af hertug Knud«.

Aksel E. Christensen har i denne Danmarkshistoriske fremstilling ikke ønsket at bevæge sig ud i usikre hypoteser om de store sammenhænge. Med det anførte forbehold over for den alt for kortfattede behandling af samfundsstrukturen og de konsekvenser, som den kildenære fremstilling her får, må fremstillingen karakteriseres som imponerende. Den er det ved forfatterens beherskelse af det omfattende stof og ved hans nøgterne, gennearbejdede og afbalancerede fremstilling af det.

Helge Paludans afsnit (s. 408–511) om *Tiden 1241–1340* afviger, som tidligere anført, på en række punkter, med hensyn til disposition og vægtning af stoffet, stærkt fra især Aksel E. Christensens. Disponeringen er systematisk (ikke kronologisk), således at der deles op efter befolkning, produktion, samfundsgrupper og politisk historie, denne atter opdelt således, at vi først betragter kongemagten i forhold til hver enkelt af stænderne for at slutte af med forholdet til udlandet. Disponeringen afspejler vægtningen af stoffet. Den politiske historie træder i baggrunden, kun kapitlerne om det verdslige aristokrati og kongemagten og om kongemagten og udlandet indeholder politisk historie i traditionel forstand (s. 446–76), idet dog kirkekampene behandles andetsteds.

Der eksisterer vistnok en nærliggende fare ved denne art af disponering for, at fremstillingen falder fra hinanden. Dette er ikke sket i det foreliggende tilfælde; tværtimod er hele fremstillingen bundet sammen i én stor syntese, hvor den begyndende befolkningstilbagegang og produktionsnedgang i landbruget bliver en hovedforklaring på kongemagtens finansielle og politiske vanskeligheder. Det er meget spændende gjort.

En anden forskel fra de forrige afsnit beror på kildematerialet. Dette er jo så langt rigere til Paludans periode, at der ikke er samme behov for diskussion og analyse af enkeltkilder som for de to foregående forfattere. Det skal dog siges, at der er forskellige kilder eller kildegrupper, som nok kunne have fået nogle flere ord med på vejen. Paludan har en principiel mening om håndfæstningers udsagnsværdi, de opfattes som tilkomne i en politisk situation ekstremt ugunstig for kongemagten og gunstig for aristokra-

tiet. Men meget mere kildediskussion eller blot præsentation er der ikke blevet plads til, den øvrige rigslovgivning, herunder den Abel-Christofferske forordning, kunne ellers nok have fortjent en nærmere præsentation, ligeledes procesakterne til de gentagne ærkebispesstridigheder. En række centrale politiske begivenheder eller situationer ville man vel også have forventet en nærmere diskussion af, den valgte disposition tillader det imidlertid knap og pladsen slet ikke. Jeg skal i det følgende diskutere Paludans syntese/hovedhypotese så indgående, som pladsen tillader. Jeg mener, at meget væsentlige punkter i den er forkert, men at det er frugtbart, at der sættes spørgsmålstejn ved den vedtagne opfattelse af perioden.

Det mest iøjnefaldende og indisputable træk ved periodens udvikling er kongemagtens åbenbare vanskeligheder, dens konfrontationer med kongefrænder, ærkebisper og adel, dens stigende finansielle vanskeligheder og sluttelige totale sammenbrud o. 1330. Det er en udvikling, som står i så flagrant modsætning til opbygningen af den middelalderlige kongemagt i den forrige periode, kulminerende med Valdemarernes samarbejde med kirke og herremænd, at en forklaring er påkrævet.

De fleste forskere af dansk middelalder går ud fra en grundlæggende konflikt mellem kongemagt og aristokrati. For nærværende periode er opfattelsen markant formuleret af Erslev og videreudbygget af Aksel E. Christensen, og det må indrømmes disse forskere, at perioden rummer stærkt politisk og økonomisk konfliktstof mellem de to parter; at der (med Aksel E. Christensen) skete en feudaliseringsproces med stedse voksende immunitet for verdsligt og gejstligt aristokrati og reel uafhængighed for fyrstefrænderne.

Helge Paludan følger de nævnte forgængeres opfattelse, idet han tager explicit afstand fra Arups særegne variation, hvor parterne er den kongelige voldsmagt versus herremænd og bønder. Blot savner jeg hos Paludan som hos forgængerne en understregning af, at konge, kirke, adel havde en fælles interesse i at få bønderne til at levere dem ydelser, afgifter og arbejde, og en fremhævelse af, at konfrontationen mellem kongemagt og aristokrati jo i reglen bestod i en strid mellem fronderende aristokratiske (kirkelige og adelige) kredse og kongemagten, bestående af kongen med alle hans gode mænd herunder bisper, højadelige, udenlandske lejetropførere, lavalige og lykkeriddere. Måske er begge de nævnte forhold så indlysende, at danske historikere ikke synes de skal nævnes, således at man må gå til f. eks. A. Holmsens *Norges Historie* for at se det formuleret. Når dette er sagt, kan det selvfølgelig ikke nægtes, at den stedse voksende immunitet betød, at kongelige indtægter forvandlede til indtægter for godsejerne, en udvikling som kraftigt medvirkede til det statsfinansielle sammenbrud og dermed kongemagtens sammenbrud. Det indebærer, at der i foreliggende tilfælde foregik en strid mellem kongemagt og aristokrati af grundlæggende betydning. Den politiske udvikling magede det efterhånden også således, at kongen havde praktisk taget hele aristokratiet imod sig.

Sammenkædningen af statsfinansernes sammenbrud og det politiske sammenbrud må være en af de bedst belagte og indisputable årsagssammenhænge i dansk middelalder – således at det sidste er en effekt af det første, omend der naturligvis også er tale om en vekselvirkning. Problemet er, hvilken forklaring man vil give på statsfinansernes sørgelige, efterhånden katastrofale tilstand; møntforringelsen, ekstraskatterne og pantsættelserne taler et entydigt sprog om et finansielt uføre ekstraordinært selv for middelalderlige konger. Jeg skal især pege på ekstraskatterne i Erik Menveds sidste år, dvs. før det politiske sammenbrud.

Paludan fremhæver, at finansmisèren lige så vel kan skyldes stigende udgifter for kongemagten som faldende indtægter. Det er en vigtig formulering, selv om den allerede er lanceret af Erslev. Han skriver: »Den hele ordening (militæret) ... medførte store udgifter for kronen. Og dette blev så meget mere føleligt, som kronens indtægter netop

i denne tidsalder gik stærkt tilbage» (DRH II, s. 211) og han sammenfatter igen (s. 214): »Med stigende udgifter, med svindende indtægter måtte kronen i denne tidsalder let føres ind på uheldige midler for at skaffe penge til veje«. Paludans formulering lyder: »Kongemagtens skæbne vil blive opfattet som knyttet til et spændingsforhold mellem udgifter til et regeringsapparat af en ikke før kendt størrelsesorden og indtægterne fra et samfund med svigtende produktionsevne«.

Dette betyder ikke, at Erslev og Paludan vægter ens. Det er klart, at accenten hos Erslev ligger på indtægtsnedgangen, en accent som forstærkes hos Aksel E. Christensen med formuleringen »aristokratiet nægtede kongemagten bevillinger til en politik, der var det imod«. Paludan lægger derimod megen vægt på kongemagtens stigende udgifter, først og fremmest til borganlæggene og især i Erik Menveds tid. Det formuleres i kapitlet om magtapparat og finanser. I det hele vurderer Paludan kongemagten som mere betydningsfuld og magtfuld end den ældre forskning gjorde, jf. den ovenfor anførte formulering »et regeringsapparat af en ikke før kendt størrelsesorden«.

Det er imidlertid i diskussionen af den, af alle accepterede, nedgang i kronens indtægter, at Paludan tager det tunge skyts frem. Den grundlæggende tese er formuleret af Erslev: »Kongens indtægter . . . gik stærkt tilbage, først og sidst fordi en mængde tidligere skattepligtigt gods efterhånden gled ind under de privilegerede klasser«, det var »en umådelig tilbagegang i selvejerbøndernes tal«, »fra over halvdelen af landets jord . . . ned langt under en fjerdedel«. Selvejerbonden søgte skattely og værn hos de privilegerede. Hertil føjer Erslev yderligere, at kronen blev nødt til at nedsætte skatterne for de resterende selvejere og fritage kronens fæstere for offentlige byrder på linie med de privilegeredes fæstere. At kronens fæstegods blev forøget, har slet ikke kunnet opveje tilbagegangen, så meget mere som de selvejere, der blev kronfæstere, jo i realiteten blot fik ændret betegnelsen på deres ydelse til kongen. Jeg har her refereret Erslevs tese udførligere, end Paludan gør, for at demonstrere dens enorme forklaringskraft. At tesen i flere henseender længe har været svækket, er klart; Paludan forsøger nu at aflive den.

Beskydningen indledtes forsåvidt af Arup. Erslev havde ment, at den folkelige ledingsordning endnu spillede en vigtig rolle på Valdemar Sejrs tid, og at aristokratiseringen af samfundet derfor skete efter 1241. Arup trak militærreformerne længere tilbage i tiden, og Aksel E. Christensen karakteriserede i 1945 det gammeldanske samfund som aristokratisk domineret. Af den ny vurdering fulgte, at bondeselvejet ikke bedømtes til at være så omfattende, som Erslev mente. Og andre af Erslevs argumenter for nedgangen i kronens indtægter viste sig uholdbare. Nedsættelsen af selvejernes skatter hører således ikke hjemme i den her behandlede periode, og som konsekvens af bl. a. mine ræsonnementer over skat og landgilde må det fastslås, at kronen ikke fritog sine fæstere for skat (jf. nedenfor). At der skete en kraftig overgang fra selveje til fæste har imidlertid ingen af os turdet benægte. Helge Paludan tør. Han nægter at tro på denne »flodbølgelignende overgang af bøndergårde fra selveje til fæste« og fremfører hertil tre argumenter: (1) »Den nu fastslåede kendsgerning, at landskabslovene ikke afspejler et samfund med social lighed«, (2) Kongemagtens finansielle krise kan forklares f. eks. ved den ovenfor omtalte aktivitetsudvidelse, (3) Den agrarhistoriske forsknings aflivelse af den normale danske bondegård.

Jeg mener, at argumenterne ikke er bæredygtige. Den af Paludan anførte fortolkning af landskabslovene kan ikke karakteriseres som en kendsgerning. Hvad man i dag er klar over, er snarere, at lovene kan fortolkes ret så forskelligt i lys af, hvad man ellers ved om samfundet. Om der fandtes flere eller færre selvejere, kan umuligt afgøres af lov-materiale.

Det 3. argument bygger på (gen)opdagelsen af forskellen mellem bryder, landboer og

gårdsæder, altså af det godssystem, som karakteriserede perioden efter 1241, eller for at være præcis, det system som karakteriserede de kendte (stor)godser. Det er nu Paludans tanke, inspireret af Troels Dahlerup, at man i stedet for at tale om selvejergårde skal forestille sig selvejergodser, altså en stor gård med tilhørende små landbrug. Dahlerups belæg for tesen er sådanne små selvejergodser eksistens i Jylland endnu i det 16. årh. Det synes herefter at være hans tanke, at antallet af disse selvejergodser (og dermed det samlede omfang) ikke har været større end, at nogle af dem udgør en senere tids selvejere, mens resten har meldt sig til kvalificeret krigstjeneste som herremænd og således blev den ny tids lavadelsmand. Paludan modererer Dahlerup således: »Mængden af skattepligtig jord kan da mellem 1241 og 1340 være blevet formindsket såvel ved, at den større bonde påtog sig den personlige krigstjenestepligt og dermed blev herremænd, som ved at den almindelige bonde oplod sin ejendomsret til kirke eller herremænd«.

Efter min opfattelse tillægges (gen)opdagelsen af bryde-, landbo-, gårdsæde-systemet for stor vægt. Der savnes en diskussion af, hvor udbredt systemet var både i tid og rum. Men det er Paludans (og Dahlerups) store fortjeneste at have optaget det helt centrale emne om selvejerne til debat.

Paludans 2. argument imod overgangen fra selveje til fæste er, at der kan findes andre måder at forklare den finansielle krise på. Udgifterne for kronen må man forestille sig kraftigt voksende, hvortil kommer, at en indtægtsnedgang ikke kun behøver at skyldes synkende skatteindtægter. Her bringes atter den agrarhistoriske forskning ind i billedet: »Om årsagerne til den kongelige økonomis sammenbrud ... nærliggende fundamentalt at se det som udslag af, at kongemagten som den ... mest udgiftskrævende institution blev først og hårdest ramt af den begyndende befolknings- og agrarkrise« (s. 444), »det begyndende svigt i landbrugsoverskuddet under den tiltagende befolknings- og agrarkrise. Til at bære en kongemagt som Erik Menveds skulle der stærkt voksende overskud af landbrugssamfundet ...« (s. 470). Om kirkekampene hedder det (s. 477 f.): »En rivalisering mellem to institutioner, der begge var afhængige af den samme befolknings præstationer i en tid, hvor denne befolknings ydeevne var aftagende«.

Jeg mener ikke, dette forklaringsforsøg er frugtbart. For det første er det jo en forklaring på et meget abstrakt og principielt plan. Forklaringen harmonerer med Paludans disposition og øjensynlige hovedopfattelse: befolkning → produktion → sociale forhold → politisk udvikling, og principielt skal jeg da ikke afvise den forklaringsramme. Men når det konkretiseres så håndfast som her, rejser der sig en række spørgsmål. For det første: var den begyndende krise så slem? Videre: Hvorfor bryder netop dansk kongemagt sammen? Hvorfor ikke de holstenske grevers eller den svenske konges magt? Og hvordan bærer Valdemar Atterdag sig ad med at indfri de enorme pantessummer i 1340'erne og efterhånden udbygge borgforvaltningssystemet i et omfang, som langt overstiger Erik Menveds borgsystem? Nebbegård-aftalen fra 1348, året før den Sorte Død, mellem de holstenske grever og Valdemar viser, at man regnede med, at Fyn i ekstraskat årligt kunne yde 3.000 mr. sølv. Med fuldstændig sikkerhed er det skatter langt større, end man bød fynske bønder sidenhen.

I alle tilfælde: Hvorfor kunne den danske kongemagt under den muligvis begyndende befolkningstilbagegang og agrarkrise ikke klare opgaver, som den løste med bravour senere under Valdemar Atterdag og Margrethe, da der vitterligen var langt mere krise? En tilfredsstillende forklaring må være langt mere specificeret end en henvisning til agrarkrisen.

I forbindelse med diskussionen af Paludans hovedhypotese finder jeg det nødvendigt at kommentere den gængse påstand, som også Paludan opretholder (s. 421), om, at det var økonomisk fordelagtigere at være fæster end selvejer. Dette er helt utænkeligt, og

sådan forholdt det sig ikke i det 15.-16. årh., hvor vi kender forholdene konkret. Når påstanden er kommet ind i dansk historieskrivning, skyldes det, at på Valdemar Sejrs tid fik kongen af en godsejers landbojord vistnok mere i skat, end godsejeren fik i landgilde. Allerede før 1241 tildelte kronen imidlertid mange gejstlige institutioner skatteimmunitet; uvist hvornår, men formentlig hurtigt efter 1241 opnåede herremandsstanden de samme rettigheder. At godsejernes undergivne herefter ikke betalte skat til kongen, betød, at godsejerne under en eller anden form indrangerede skatterne under landgilden, det var jo godsejerne, ikke deres undergivne, som var privilegerede! Heraf følger, at hvis man vil regne med en frivillig overgang fra selveje til fæste, skal de forhenværende selvejere over for godsejeren have sikret sig en særstatus som fæstere, således som jeg tidligere har argumenteret for (*Danske Adelsgodser*, s. 50), og således som det også kendes fra Sverige (cf. E. Lönnroth, *Statsmakt och Statsfinans*, s. 141 om Uppsalastadgan af 1344).

Helge Paludans analyse af Danmark i tiden 1241-1340 indeholder foruden hovedhypotesen adskilligt, som bør fremhæves. Ved siden af de agrare forhold har handelens betydning klart forfatterens interesse og her især dens forbindelse med kongemagten. Det træder frem i den udmærkede skildring af Skånemarkedet og i betragtningen af Erik Menveds storpolitik som bl. a. et forsøg på at sikre sig afgifter af Østersøhandelen. Disse punkter er samtidig led i Paludans opfattelse af kongemagtens styrke og betydning, som han vurderer højere, end man mestendels har set det gjort. Det gælder som anført også det militære magtapparat med borganlæggene som kerne. Endvidere fremhæves den kongelige domsmyndighed, som udvikledes kraftigt, uanset aristokratiets forsøg i 1282 på helt at eliminere den; Paludan tilføjer imidlertid (støttet på Ole Fenger): »Aristokratiet nåede dog formentlig det væsentligste formål med sin modstand, at hindre oprettelsen af en rigsomfattende strafferet. Ved at stå fast på kravet om kong Valdemars love ... sikrede man den fortsatte gyldighed ... af disses kollektive slægtsansvar i bl. a. drabssager« (s. 466).

Det er klart, at den valgte dispositionsform gør det vanskeligt at følge den politiske begivenhedshistorie. Det kræver en vis forhåndsviden eller et arbejde af læseren at få placeret stridighederne mellem konge og adel, mellem konge og kirke samt de dynastiske stridigheder og udenrigspolitikken (som behandles sammen) i samme kronologiske sammenhæng. Til gengæld medfører dispositionen, at de centrale problemer vedrørende samfunds- og statsudvikling får plads og form. Det gælder som anført det store vue over kongemagt og agrarkrise, og det gælder en anden hovedtanke, udviklingen af stændersamfundet. Dispositionen tillader forfatteren at behandle hver stand for sig i afsnittet om samfundsgrupperne og på samme vis stændernes forhold til kongemagten hver for sig i det politiske afsnit. Hermed opnås gode pædagogiske tydeliggørelser, og i hvert fald i ét tilfælde også mere end det; det drejer sig om forholdet mellem kirke og kongemagt, hvor Paludan efter indledende skyldig reverens for de to øvrighedsmagters sameksistens demonstrerer de to institutioners rivalisering på snart sagt alle områder. Hver havde de deres jurisdiktion, deres regeringsapparat og deres militære magtmidler, omend kirken stod svagt på dette sidste punkt. De konkurrerede om befolkningens ydelser og var begge i stand til at blande sig i modpartens succession, kongen søgte at påvirke bispevalgene, ærkebisperne nægtede ved to lejligheder at krone en konge. Hundredeåret blev kirkekampenes hundredeår.

Den formelle, retlige ulighed, som karakteriserer stændersamfundet, træder frem i håndfæstningerne af 1320 og 1326, hvor bisper og gejstlige personer, riddere og væbnere, borgere samt bønder får bekræftet hver deres privilegier. Paludan har taget sit udgangs-

punkt her. På ét punkt stemmer hans terminologi imidlertid næppe overens med datidens. Når Paludan taler om bondestanden, tænker han på mindre-privilegerede landbrugere fra gårdsæder til selvejerbønder. Den normale betydning af ordet bonde i middelalderen, når ordet ikke bruges alment i betydningen husbond eller retshabil mand, men specifikt om en bestemt befolkningsgruppe, er imidlertid selvejerbonde, og således også i de to håndfæstninger. Teksten i disse tillader ganske vist i sig selv ingen sikker tolkning, men det må formodes, at alle arter af »fæstebønder« var indbefattet under deres herrers privilegier, idet de stod under disses værn, indgik i deres *familia*; ifølge håndfæstningerne oppebar herremændene 3- og 9-marksbøder eller mere af deres *familia*. Jeg skal dog tilføje, at det første skridt mod at betragte selvejere på linie med »fæstebønder« ses netop i 1326 (§ 19), da »bønder og andre rigets indbyggere« sikres mod de kongelige fogder. I Valdemar Atterdags løftebrev af 6/1 1341 sidestilles *bondones et rustici* og således resten af middelalderen. Paludan har altså ret i, at den moderne opfattelse af bondestanden var under udvikling. Men han er for tidligt ude, og vi skal langt op i det 15. årh., før en fæster kan betegnes som bonde.

Som det vil være fremgået af det foregående, finder jeg Helge Paludans noget utraditionelle fremstilling særdeles inspirerende. Det er ganske vist givet, at han griber fejl flere steder; men når bortses fra den overdrevne henvisning til agrarkrisen som forklaringsfaktor, er det efter min mening for såvidt uden betydning, fordi han sætter problemer under debat og veloplagt perspektiverer stoffet for læseren. At han har fået for lidt plads i forhold til de to andre forfattere til at gå mere i detaljer – taget i betragtning, hvor meget større vor viden er om denne periode end om de foregående – er beklageligt.

Udgivelsen af den ny Danmarkshistories første bind betyder en sammenfatning af vor viden om vikingetid og middelalder plus et inspirerende blik ind i, hvad oldtidshistorie kan bruges til. Den problematiserende fremlæggelsesform indebærer, at der rejser sig spørgsmål for læseren, den rige litteraturorientering, at han får et udgangspunkt for at arbejde videre. Bogen må komme til at tjene som inspiration og hjælpemiddel for ny forskning.

Til undervisningsbrug ved videregående uddannelser foreligger der hermed, både for lærere og studerende, et fortræffeligt hjælpemiddel. Vedrørende vikingetid og ældre middelalder er dansk historieundervisning og -forskning nu helt overdådigt udstyret, så sent som 1969 udsendte Aksel E. Christensen *Vikingetidens Danmark* og 1971 N. Skyum-Nielsen *Kvinde og Slave, Danmarkshistorie 1085–1250*. Disse to bøger udmærker sig endda ved at have en ting, som den nye bog mangler: et navne- og sagregister.

Erik Ulsig

Norges Historie, under redaktion af *Knut Mykland*, bd. 1–3 og 5–9. Oslo, Cappelens forlag 1976–77. Pr. bind N.kr. 145; alle bind ill.:

1. *Bente Magnus og Bjørn Myhre*: Forhistorien. Fra jegergrupper til høvdingsamfunn. 448 s.
2. *Erik Gunnes*: Rikssamling og kristning, ca. 800–1177. 431 s.
3. *Kåre Lunden*: Norge under Sverreætten, 1177–1319. 464 s.
5. *Ole J. Benedictow*: Fra rike til provins, 1448–1536. 464 s.
6. *Rolf Fladby*: Gjenreisning, 1536–1648. 449 s.
7. *Knut Mykland*: Gjennom nødsår og krig, 1648–1720. 447 s.